NHÂN VĂN – GIAI PHẨM VÀ CHUNG CỤC CỦA MỘT GIAI ĐOẠN VĂN CHƯƠNG

Vũ Công Hảo
Trường Đại học Thủ đô Hà Nội

***Tóm tắt**: Nhân văn - Giai phẩm cùng các hoạt động nghiên cứu, phê bình, sáng tác chỉ tồn tại ngót 2 năm (1956-1957), song những hệ lụy và bi kịch sẽ còn đeo đẳng các thành viên trong nhóm gần như đến tận cuối đời họ. Bài viết này cung cấp thêm một số tư liệu từ chính các sáng tác, ấn phẩm họ đã công bố, không phải để góp phần giải oan, mà để giúp bạn đọc có cái nhìn trở lại người và việc đã qua.*
***Từ khóa**: Nhân văn - Giai phẩm; oan sai; vụ án văn chương.*

Nhận bài ngày 15.8.2025; gửi phản biện, chỉnh sửa và duyệt đăng ngày 26.9.2025 Liên hệ tác giả: Vũ Công Hảo; Email: vchao@daihocthudo.edu.vn

1. ĐẶT VẤN ĐỀ

Hơn sáu mươi năm đã trôi qua kể từ ngày "Nhân văn - Giai phẩm" mắc "trọng tội". Cả những người "kết tội" và bị "khép tội" đều đã trở thành người "thiên cổ"; nhưng nỗi "oan sai" thì vẫn còn đó. Từ cuối thế kỉ trước, Đảng, Nhà nước, Ban Tuyên giáo Trung ương, Hội Nhà văn,… đã tiến hành nhiều hoạt động "giải oan", phục hồi danh dự và giá trị sáng tác cho họ; một số trí thức, văn nghệ sĩ trong nhóm, thậm chí, còn được trao tặng Giải thưởng Nhà nước về văn học nghệ thuật. Tuy vậy, trong kí ức của đông đảo bạn đọc yêu thích văn học nước nhà, biết cảm phục và trân trọng tâm huyết, nỗ lực sáng tạo của đội ngũ văn nghệ sĩ với đất nước, nhất là bạn đọc trẻ hiện nay, câu chuyện mang màu sắc chính trị, định kiến, khốc liệt của thế kỉ XX liên quan đến cuộc đời, số phận và sáng tác của họ vẫn còn nhiều điểm mờ, chưa được nói kĩ. Trong bài viết này, chúng tôi không bình luận về những đúng sai, chỉ xin đưa ra thêm một số dữ liệu để bạn đọc có cái nhìn chính xác và khách quan hơn về những năm tháng đáng quên đó của một thời.

2. NỘI DUNG

2.1. Vài nét về "Nhân văn - Giai phẩm"

Cho đến tận hôm nay, các hồ sơ, tài liệu lưu trữ sự thật đầy đủ, toàn cảnh về "Nhân văn - Giai phẩm" vẫn chưa được công bố rộng rãi, vì người ta vẫn chưa xóa được thành kiến coi nó là một phong trào, "tổ chức chính trị phản động" chống phá kịch liệt đường lối lãnh đạo của Đảng, Nhà nước chứ không phải là một xu trào thức thời và mạnh dạn, dám cất lên tiếng nói đấu tranh cho sự phát triển thực chất của nền văn nghệ cách mạng mới và sự tự do dân chủ trong sáng tạo nghệ thuật của một nhóm văn nghệ sĩ. Ngoài sức phổ biến, lan tỏa đầy uy hiếp từ những lời kết tội chí mạng của "dư luận" trong cuốn "*Bọn Nhân văn - Giai phẩm trước tòa án dư luận*" [1], trên các "kênh" thông tin chính thống, công chúng độc giả nói chung vẫn chỉ biết một cách "lờ mờ" và bị đeo bám dai dẳng ấn tượng không mấy thiện cảm về "Nhân văn - Giai phẩm" với những "lời bạt" đại loại như sau: "*Nhân văn - Giai phẩm là phong trào đòi hỏi tự do dân chủ của văn nghệ sĩ và trí thức miền Bắc, có tầm vóc lớn lao, khởi xướng đầu năm 1955 và bị chính thức dập tắt vào tháng 6 năm 1958*"; "*Phong trào Nhân văn - Giai phẩm là một phong trào văn hóa mang xu hướng chính trị của một số văn nghệ sĩ, trí thức sống ở miền Bắc dưới chính quyền Việt Nam Dân chủ Cộng*

hòa, khởi xướng đầu năm 1955 và chính thức bị kết thúc vào tháng 6 năm 1958. Phong trào này tuyên bố mục tiêu là đòi tự do thể hiện quan điểm chính trị cho giới nghệ sĩ. Tuy nhiên, Nhà nước Việt Nam Dân chủ Cộng hòa cho rằng, phong trào đã lợi dụng việc sáng tác văn nghệ để tuyên truyền chống Nhà nước, khởi nguồn từ một nhóm trí thức bị tình báo nước ngoài được cài ở miền Bắc lôi kéo, nhằm phủ nhận sự lãnh đạo của Đảng trong lĩnh vực văn hóa văn nghệ, phủ nhận quyền lãnh đạo chính trị và nhà nước duy nhất của Đảng Lao động Việt Nam, gây phương hại đến sự nghiệp đấu tranh giải phóng dân tộc, thống nhất đất nước" [2]…

Thực tế, nhóm *"Nhân văn - Giai phẩm"* được hình thành bắt đầu từ sự đồng quan điểm trong đánh giá, phê bình sự non kém của Tố Hữu về "tay nghề" và chất lượng nghệ thuật tập thơ *Việt Bắc*; từ sự thẳng thắn trao đổi, bàn luận và mạnh dạn đề xuất một số kiến nghị, yêu cầu cải cách chính sách văn nghệ trong quân đội, tôn trọng tự do dân chủ trong sáng tác, phản đối lãnh đạo văn nghệ độc tài… của một số văn nghệ sĩ, nhà thơ công tác trong ngành quân đội như Trần Dần, Tử Phác, Lê Đạt, Hoàng Cầm, Phùng Quán,… Như nhà thơ Lê Đạt kể, sau vụ phê bình tập thơ *Việt Bắc* của Tố Hữu năm 1955, Trần Dần và Tử Phác bị giam 3 tháng kiểm thảo trong quân đội. Khi hai người được ra, Lê Đạt có ý kiến để cách tân thơ ca Việt Nam, thoát khỏi ảnh hưởng của *Thơ Mới*, bây giờ phải làm sao mà in được một tập thơ, trái với nguyên tắc lúc bấy giờ - nghĩa là không bị kiểm duyệt gì cả. Sẽ là một tập tự do sáng tác hoàn toàn, tức là mỗi cá nhân đều chịu trách nhiệm về bài của mình và không có kiểm duyệt. Tập thơ mang tên *"Giai phẩm Mùa xuân"* xuất bản vào tháng 1 năm 1956. Hoàng Cầm và Lê Đạt là hai người làm chính đi thu thập sáng tác của mọi người và mang đi in, vì trong thời gian này Trần Dần cùng Tử Phác đang đi tham gia Cải cách ruộng đất cách Hà Nội 12 cây số. Bài thơ *Nhất định thắng* của Trần Dần làm xương sống của cả quyển (…). Sau Tết năm đó, Lê Đạt phải lên Tuyên Huấn trung ương làm kiểm thảo 15 ngày, Trần Dần và Tử Phác bị bắt, *Giai phẩm Mùa xuân* bị tịch thu [3].

Như thế, "Nhân văn - Giai phẩm" không phải là một tổ chức hay phong trào chính trị có cương lĩnh, chủ đích hay ý đồ định trước, nó thực ra chỉ là một nhóm tự phát văn nghệ sĩ muốn có một diễn đàn, ấn phẩm riêng; muốn bày tỏ quan điểm riêng về bản chất, nguyên tắc của sáng tạo nghệ thuật và quyền tự do sáng tác chính đáng, không được can thiệp, áp chế thô bạo của văn nghệ sĩ. "Nhân văn - Giai phẩm" thậm chí không đề xướng tôn chỉ, mục đích cụ thể; không đề cập hay bàn luận về các vấn đề chính trị, chủ trương đường lối chính sách của Đảng; chỉ tập trung đòi hỏi giới lãnh đạo văn nghệ phải tôn trọng sự sáng tạo cá nhân, phải kịp thời nhận thấy những hạn chế, sai lầm cố hữu để thay đổi, phác định đường lối lãnh đạo văn nghệ đúng đắn, phù hợp.

Cái tinh thần dân chủ và ý thức đấu tranh cho sự thật trong nội bộ văn nghệ đó về sau nhanh chóng lan rộng, nhận được sự hưởng ứng, tham gia của nhiều trí thức, văn nghệ sĩ đang hoạt động ở nhiều lĩnh vực, ngành nghề khác nhau, trong đó có cả các giáo sư đang giảng dạy đại học như Nguyễn Mạnh Tường, Trương Tửu, Phan Khôi, Trần Đức Thảo… Bên cạnh các sáng tác và một số nội dung trao đổi, bàn luận học thuật thuần túy; nhiều vấn đề bức xúc hiện tồn và mới nảy sinh trong đời sống chính trị xã hội đương thời cũng được các nhà trí thức, văn nghệ sĩ đăng tải trên các số báo, tạp chí xuất bản định kì. Bởi vậy, chỉ trong một thời gian ngắn, "Nhân văn - Giai phẩm" đã trở thành tâm điểm, thu hút sự chú ý rộng rãi của toàn xã hội; trong đó, đương nhiên, có sự chú ý, "ghi sổ" của giới chính trị lãnh đạo văn nghệ.

Do chỉ tồn tại trong thời gian ngắn, nên số lượng ấn phẩm đã xuất bản của "Nhân văn - Giai phẩm" cũng rất ít. Báo "Nhân văn" hay mỗi số "Giai phẩm" cũng chỉ vỏn vẹn 65 - 70 trang (cả bìa), chỉ đủ đăng tải một lượng nhất định sáng tác và dăm bài nghiên cứu, nghị

luận phê bình, thường in tại nhà in Minh Đức ở thành phố Hà Nội trên nền giấy xấu. Diễn biến quá trình sáng tác, in ấn, xuất bản các ấn phẩm, tập san của "Nhân văn - Giai phẩm", kể trên những nét chính, có thể tóm lược như sau:

- Ngày 29/8/1956, *Giai phẩm Mùa thu* (tập I) ra đời, có đăng các bài khởi đầu cho một chuỗi "sinh sự", "có vấn đề"… như *Phê bình lãnh đạo văn nghệ* của Phan Khôi, *Bệnh sùng bái cá nhân trong lãnh đạo văn nghệ* của Trương Tửu,…

- Ngày 15/9/1956, bán nguyệt san *Nhân Văn số 1*, do Hoàng Cầm, Lê Đạt, Nguyễn Hữu Đang, Trần Duy chủ trương, với Phan Khôi là chủ nhiệm và Trần Duy là thư ký toà soạn ra đời với những bài chủ chốt: *Con người Trần Dần* của Hoàng Cầm, bài thơ *Nhân câu chuyện mấy người tự tử* của Lê Đạt và bức tranh Nguyễn Sáng vẽ Trần Dần với vết sẹo trên cổ,…

- Ngày 30/9/1956, ấn bản *Nhân văn số 2*.

- Ngày 8/10/1956 tái bản *Giai phẩm Mùa xuân*.

- Ngày 15/10/1956, *Nhân văn số 3* ra mắt, đăng bài *Nỗ lực phát triển dân chủ* của Trần Đức Thảo,…

- Cuối tháng 10/1956, *Giai phẩm Mùa thu* (tập II) ra đời, có những bài *Những người khổng lồ* của Trần Duy, *Chống tham ô lãng phí* của Phùng Quán, *Cũng những thằng nịnh hót* của Hữu Loan,…

- Ngày 05/11/1956, *Nhân văn số 4*, đăng bài *Thành thật đấu tranh cho tự do dân chủ* của Trần Duy, *Con ngựa già của chúa Trịnh* của Phùng Cung,…

- Cùng ngày 05/11/1956, *Giai phẩm Mùa thu* (tập III) phát hành, đăng các bài *Văn nghệ và chính trị* của Trương Tửu, *Vừa khóc vừa cười* của Nguyễn Mạnh Tường, *Muốn phát triển học thuật* của Đào Duy Anh,…

- Ngày 10/11/1956, các giáo sư Trương Tửu, Trần Đức Thảo,… cùng một số sinh viên cho ra *Đất Mới, tập 1* có nhan đề "*Chuyện sinh viên*", ruột in tại nhà in Hiến Nam, Minh Đức in bìa,… đăng một số bài phản ánh nỗi bức xúc và cuộc đấu tranh phê phán sự ngang ngược, độc đoán, bè phái và xu nịnh cấp trên của hàng chục cán bộ lãnh đạo nhà trường của sinh viên Đại học Văn khoa Hà Nội. *Đất mới, tập 1* cũng đăng một số bài bình luận, tham góp về cái "sự thể" đang diễn ra là những ý kiến phê bình có chủ ý, cố tình hiểu sai vấn đề, nhằm công kích cá nhân những người tham gia "Nhân văn - Giai phẩm", chẳng hạn bài *Những người ấy muốn gì?* của Văn Tâm, *Nhắn ông Lê Văn Hải: Hiểu rồi hãy phê* của Nguyễn Đức Tiếu; đồng thời có thông báo đóng trong khung: Đón đọc loại sách TỰ DO DIỄN ĐÀN (Nghị luận - Sáng tác - Phê bình), Tập 1, ra ngày 10-12-1956, Minh Đức xuất bản. Tuy nhiên, loại sách này không bao giờ được ra mắt, bởi chính *Đất mới* cũng chỉ ra được tập 1 này thì bị đình bản.

- Ngày 20/11/1956, *Nhân văn số 5*, đăng bài *Bài học về Ba-lan và Hun-ga-ri* của Lê Đạt, ký tên Người Quan Sát, bài xã luận *Hiến pháp Việt nam 1946 và Hiến pháp Trung hoa* của Nguyễn Hữu Đang, *Thi sĩ máy* của Như Mai,…

- Tháng 12/1956, *Giai phẩm Mùa đông*, đăng bài *Nội dung xã hội và hình thức tự do* của Trần Đức Thảo; đăng tiếp *Văn nghệ và chính trị* của Trương Tửu,…

- Ngày 15/12/1956, *Nhân văn số 6* đang in bị chặn lại, tòa soạn bị đóng cửa.

- Từ ngày 20 đến 28/2/1957, trong Đại hội văn nghệ lần thứ hai họp tại Hà Nội với gần 500 đại biểu, Tổng Bí thư Trường Chinh đã kêu gọi đấu tranh "đập nát" phong trào "Nhân văn - Giai phẩm".

Thực tế suốt năm 1957, Đảng, Nhà nước và đặc biệt, giới chính trị lãnh đạo văn nghệ đương thời vẫn giữ thái độ hòa hoãn tạm thời với các văn nghệ sĩ ương ngạnh, "chống đối" này. Nhiều trí thức, nhà văn, nhà thơ từng tham gia "Nhân văn - Giai phẩm" vẫn được tham